

- Az elfogadott kéziratok mennyisége átlagosan 26%-ot tesz ki (a kisebb-nagyobb módosításokat igényelt cikkeket is beleértve), átfutási idejük a publikálási döntésig megközelíti a három hónapot.
- Az átdolgozásra és újbóli benyújtásra visszatért kéziratok száma a legnagyobb (48%), jóváhagyásukig közel négy hónap telik el; több időbe telik ugyanis a lektorálás és konzultáció a szerzőkkel.
- A kéziratoknak nagyjából a negyedét utasítják el (ez a döntés születik meg a leggyorsabban: két hónap alatt; a kéziratokat azonnal visszaküldik, és a szerzők egy részének más folyóiratot vagy folyóiratokat javasolnak).

Némelyik kézirat nem is kerül a lektorok kezébe, mivel túl rövid, nem szerepelnek benne hivatkozások, vagy nem felel meg az LQ formai és stílári követelményeinek.

A szerkesztő, asszisztense és a bírálók számára egyaránt többletmunkát jelent, ha a szerző ha-

nyag, vagy nem tartja be az etikai követelményeket. Ez utóbbi jelentkezhethet plágiumként (amikor a szerző elmulasztja a korrekt idézést és hivatkozást – ha ezt valaki elköveti, a kéziratot azonnal kivonják a kiadás folyamatából, és az illető szerző a nyilvántartásban „feketelistára” kerül), vagy amikor a szerző – tájékoztatatlanságból vagy rosszhiszeműen – egyszerre több folyóirathoz is benyújtja ugyanazt a cikket. (Az LQ ezért egy ideje minden szerzőtől kizárólagossági nyilatkozatot kér.)

Összegzésében a cikk szerzője elődjét idézi: „Számítok azokra az olvasókra, akik szívesen bekapcsolódnának a cikkek lektorálásába, és ezt meg is írják nekem, hiszen ha jók a kéziratok, nagy szükség van jó bírálókra is.”

/RICHARDSON, John V.: The peer review process: acceptances, revisions, and outright rejections. = Library Quarterly, 72. köt. 1. sz. 2002. p. V–XI./

(Hegyközi Ilona)

Csak elektronikusan kiadott folyóiratok alkalmazása a tudományos kutatásban

Az alábbiakban a kizárólag elektronikus úton kiadott, nyomtatott formában nem megjelenő folyóiratokat (*saját terminológiával*) **e-folyóiratoknak** fogjuk nevezni. Ezzel szemben **elektronikus folyóiratoknak** nevezzük önkényesen a mind nyomtatásban, mind elektronikusan elérhető folyóiratokat.

Az ismertett cikk egy széles körű felmérést mutat be. Ezenkívül áttekintést nyújt a téma szakirodalmáról, ezért az érdeklődőknek ajánlható az URL útján hozzáférhető teljes szöveg tanulmányozása és az irodalomjegyzék.

Az e-folyóiratok bevezetése egy sajátos innovációt jelent abban a kommunikációban, ahogyan a tudományos információ eljut a kutató közösségekhez. Bizonyos időt vett igénybe, amíg az e-folyóiratok integrálódtak a tudományos információs rendszerekbe, a nagy szolgáltatók elkezdtek indexelni őket, megjelentek a könyvtári katalógusokban, és a kutatók idézték mint forrásokat.

Az elektronikus folyóiratokat néhány éve javasolták, mint a kutatási eredményeket publikáló forrásokat forradalmasító új médiumot. Terjesztésük

gazdaságosabb a nyomtatott folyóiratokénál, mert a szöveg elkészítésének, az ellenőrzési folyamatnak és az egyéb folyamatoknak a költségei kisebbek, mint a nyomtatás és a nyomtatott példányok terjesztésének költségei. Ezért jogos volt a várt, hogy az elektronikus környezetben kiadott folyóiratok lassíthatják vagy megfordíthatják a tudományos folyóiratok költségeinek növekedését. Az elektronikus folyóiratokon belül az e-folyóiratok (tehát amelyeknek nincs nyomtatott megfelelőjük) területén a következő kérdésekre kerestünk választ:

1. Mennyi az e-folyóiratok száma?
2. Az e-folyóiratokat mely szolgáltatások indexelik?
3. A könyvtárak katalogizálják-e az e-folyóiratokat?
4. A szerzők forrásként hivatkoznak-e e-folyóiratokra?
5. Léteznek-e, s ha igen, melyek a fenti változók közötti összefüggések?

Melyek az e-folyóiratok?

Először definiálnunk kell az e-folyóiratok fogalmát, és meg kell állapítanunk a jelenleg elérhető e-folyó-

lyóiratok számát. Sajnos, nincs egységes terminológiai megállapodás az elektronikus és az online folyóiratok tekintetében a szakirodalomban. Elektronikus folyóiraton többnyire a nyomtatott változatot értik, bár nem nagyon lehet megkülönböztetni ezektől az online folyóiratokat. Egy definíció szerint az elektronikus folyóirat olyan digitális periodikum, amelyet az interneten vagy a weben publikálnak, és szerkesztési folyamata nemigen tér el a nyomtatott folyóiratokétól. Ezzel szemben az e-folyóiratok azok az interneten elérhető publikációk, amelyeknek nincs nyomtatott megfelelőjük.

Az e-folyóiratok használatát négy tényező befolyásolja: gazdaságosság, hozzáférés, legitim státus és az azonnali kölcsönhatás lehetősége. Egyes szerzők szerint az e-folyóiratok tudományos értékét és keresletét a gazdaságossági tényezők, a jobb helykihasználás és a jó hozzáférés határozzák meg. Az e-folyóiratok egyes jellemzői nem mérhetők össze a nyomtatott folyóiratokéval. Ilyenek: a gyorsabb átfutás a szerzők, a szerkesztők és az olvasók közötti elektronikus kölcsönhatások révén; elérhetőségük számítógép-hálózatokban; és a multimédia eszközök használhatósága (molekulamodellek, audioklipek pl. a madárhang reprodukálására, videoklipek kémiai reakciók nyomon követésére stb.).

Eleinte az e-folyóiratok indexelését a nagy szolgáltatók nem tartották célszerűnek, elsősorban az új médiumtól való idegenkedés és a webhelyekhez való állandó hozzáférés elégtelen volta miatt. Később megváltozott a helyzet, bár a rekordok leírása a bibliográfiai adatbázisokban nem egyértelmű, ami az adatmezők felvételét illeti. Az indexeléssel kapcsolatos ellenérzés fő oka az, hogy az e-folyóiratok nem mindenben követik a hagyományos sorozati publikációk szabályait. Egyes címek azon nyomban publikálják a cikkeket, amint elkészültek, és nem várják meg a szabályosan következő számok határidejét. Mások lehetővé teszik az olvasóknak megjegyzések vagy kritikák csatolását a publikáció után, vagy a cikkek szerzői módosításait a közzététel után is.

Az indexelés hiányosságai vagy teljes hiánya nagymértékben hátráltatják az e-folyóiratok, és általában az elektronikus folyóiratok használatát tudományos és kutatói körökben. A szakirodalom szerint az elektronikus folyóiratok használatában – könyvtárakban, tanszékeken, vagy a diákok részéről – döntő lehet:

- az elérhetőség,
- a teljes szövegben való keresés,

- a hozzáférés stabilitása,
- az ár,
- a szöveg változtathatósága és hitelessége,
- a publikálás gyorsasága,
- a cikk hossza,
- médiumok és hiperlinkek,
- az egységesítés hiánya,
- a hivatkozás,
- a minőség,
- a maradandóság,
- a kritikus tömeg és az indexelés/kivonatolás léte.

A könyvtáraknak lehetőleg elérhetővé kell tenniük az e-folyóiratokat, még hozzá lehetőleg ingyen, valamennyi szakterületen. Azonban ezeknek, és a tágabb értelemben vett elektronikus folyóiratoknak kiválasztási folyamaton kell átesniük, hasonlóan a nyomtatott folyóiratokhoz. A kiválasztás tényezői pl. a következők lehetnek:

- a folyóirat fontossága;
- a folyóirat témájának fontossága az egyetem szakterületei keretében;
- a folyóirat megtalálhatósága indexelő/referáló kiadványokban;
- hitelessége, amelyet ajánlások és kritikák tükröznek;
- a kiadó tekintélye;
- a folyóirat ára.

Módszerek

Az e-folyóiratok címlistájának felvétele

Az elektronikus folyóiratok jegyzékét nem nehéz összeállítani a könyvtári weblapok alapján. Azonban nem létezik külön az e-folyóiratok címlistája. Ezt csak úgy lehet meghatározni, ha végigbongésszük az elektronikus folyóiratok listáit. Az adatbázisokban sem lehet egyszerű módon kikeresni az e-folyóiratokat. Egyes szerzők 115, mások 39 e-folyóiratot azonosítottak. Ezeket az adatokat azonban a web alapján és könyvtárak megkeresésével ki kellett egészíteni.

A jelen felmérés céljára folyóiratok weblapján határozták meg azokat a kritériumokat, amelyek alapján valamely címet felvesznek az e-folyóiratok listájára. Döntést hoztak, hogy a tudományos e-folyóiratokat mely kritériumok fennállása esetén veszik fel a vizsgálandó folyóiratcímek jegyzékébe. Ezek a következők:

- jelenleg publikálják a folyóiratot,
- a lektor/szerkesztő elbírálja a cikkeket (peer-reviewed),

- az eredeti publikáció elektronikus formátumú,
- kutatóorientáltság,
- 2-3 évi visszamenőleges állományhoz (minimum 20 cikk) lehet hozzáférni,
- angol nyelvű cikkeket tartalmaz,
- előfizetés nem szükséges.

Ezután mindegyik potenciális címet kiértékeltek a weblapok felkeresésével. Mintegy 1000 publikációt mérlegeltek, hogy felvegyék-e a vizsgált e-folyóiratok körébe. A címeket ellenőrizték az OCLC WorldCat és az Ulrich's International Periodical Directory katalógus alapján is, hogy a megfelelő adatokat felvegyék a folyóiratcím rekordjába: ISSN, az első publikálás dátuma, indexelés (ha ilyen létezik), a címet állományba vevő, illetve katalógizáló könyvtárak száma, a megjelenés gyakorisága, a lektorálás helyzete, a kiadó. A végső lista 144 címet tartalmaz, szemben a korábbi 39 címmel (1996).

Az elektronikus folyóiratokat indexelő szolgáltatók politikájának ismeretében lehet meghatározni azokat az elektronikus folyóiratokat, illetve e-folyóiratokat, amelyeket valamely szolgáltatók indexelnek. Sok szolgáltatót külön kellett felkeresni, hogy megtudják a kiválasztás kritériumait. A szolgáltatóknak a jelen felmérés során a következő kérdéseket tették fel:

- Indexelnek-e valamely elektronikus folyóiratot? Ha nem, miért nem?
- Mely kritériumok alapján választják ki az indexelendő folyóiratokat?
- Hogyan azonosítják a kijelölt címeket?
- Milyen terveik vannak elektronikus folyóiratok indexelésére a jövőben?
- Megvan-e a jelenleg indexelt elektronikus folyóiratok listája?

További gondot jelentett, hogy a könyvtárak azonos módon kezelik-e az e-folyóiratokat, mint a többi tudományos folyóiratot. Ennek egy mércéje az, hogy a könyvtár katalógizálja-e valamelyiket. Ezt legkönnyebben az OCLC WorldCat adatbázisból lehet meghatározni, mert ebben 23 000 könyvtár állománya és katalógusa található meg. Különböző statisztikai adatokat határoztak meg az e-folyóiratok használati gyakoriságára, a hivatkozásokra, a többszörös előfordulásra (pl. a folyóirat címében alkalmazott rövidítések miatt) stb. A gyűjtött információk alapján az egyes változók fontosságát határozták meg. Az adatok relevanciája tekintetében a legjobb besorolást a Spearman-féle rangsorolási együttható szerinti rendezés nyújtja.

Eredmények

A felmérésbe felvett, lektorált e-folyóiratok *témakörei* így oszlottak meg:

- biológia és orvostudomány 45,
- matematika 32,
- számítástechnika 22,
- műszaki tudományok 12,
- fizika 8,
- kémia 8,
- pszichológia 8,
- mezőgazdaság 5,
- geológia 4,
- egyéb 5.

Az előfizetési díjak vizsgálata szerint az *ingyenes és díjköteles előfizetés* összehasonlítása így alakult:

- 114 ingyenes mindenkinek;
 - 6 ingyenes, de regisztrációköteles;
 - 2 ingyenes az egyéni olvasóknak, de intézményeknek díjköteles;
 - 22 díjköteles előfizetés mindenkinek;
- vagyis a 144 folyóiratcím közül 122 ingyenes (86%).

A trendek vizsgálata azt mutatja, hogy számos címet nagy kereskedelmi kiadók szereztek be, amelyek díjkötelessé teszik az előfizetést. Egyre növekvő számú e-folyóiratnál van szükség előfizetésre vagy használói regisztrációra. Több kiadó ingyenes elérést ajánl kb. egy évre, ezt követően előfizetésessé válik a szolgáltatás. Egyik jele annak, hogy az e-folyóiratok „legitimé” váltak az, hogy a kiadók elfogadják az ISSN közlését. A vizsgált folyóiratoknak csak 14%-a (20 cím) esetén nem használnak ISSN-t.

A folyóiratokhoz való hozzáférést hagyományosan a *tárgymutatókban* való megjelenésük könnyíti meg. A felmérés során a nagy indexelő/kivonatoló szolgáltatók közül többen nem indexelik az e-folyóiratokat. Néhány ok ennek magyarázatára:

- az értesítés hiánya, hogy új szám jelent meg;
- a publikálás rendszertelensége általában;
- az oldalszámok hiánya;
- az URL-ek instabilitása.

Az egyes indexelő szolgáltatóknál *indexelt* e-folyóiratok száma így alakult:

- 30 – Chemical Abstracts,
- 21 – Zentralblatt für Mathematik,
- 17 – Science Citation Index,
- 14 – INSPEC,

- 14 – MathSciNet,
- 13 – Current Contents,
- 11 – Zoological Record,
- 9 – EEVL (Edinburgh Engineering Virtual Library),
- 7 – Biological Abstracts,
- 7 – MEDLINE,
- 5 – GeoRef,
- 4 – CINAHL,
- 3 – AGRICOLA,
- 3 – ERIC,
- 3 – Sociological Abstracts,
- 2 – Psychological Abstracts,
- 1 – ACM Digital Library,
- 1 – EiCompendex,
- 1 – Library Literature,
- 1 – Philosopher's Index.

A felmérésbe felvett címek indexelési gyakorisága:

- 95 (67%) címet legalább egy szolgáltató indexel,
- 53 (37%) címet csak egy szolgáltató indexel,
- 43 (30%) címet két vagy több szolgáltató indexel,
- 49 (33%) cím nem jelenik meg egy indexelő szolgáltatásnál sem.

Más gondot jelent az, ahogyan a könyvtárak kezelik az e-folyóiratokhoz való hozzáférést. Az egyik szerző szerint az általuk vizsgált 213 folyóirat 26%-a nincs az OCLC állományában. Saját felmérés szerint a címek 3,46%-a nincs meg az OCLC-nél, és ez a szám csökken (a felmérés indulásakor még 10% nem szerepelt az OCLC-nél). Az OCLC-nél katalógizált címek feltehetőleg szerepelnek az online könyvtári katalógusokban, ami a hagyományos indexelő szolgáltatásnál hozzáférhető címen túl bővíti ezeknek a folyóiratoknak az elérését. Az e-folyóiratok száma, amelyeket valamelyik könyvtárban katalógizálnak az OCLC-nél, 0 és 571 között változik. A legtöbb e-folyóirat rekordot, 571-et az *Osler Medical Journal* e-folyóirat érte el, amely egy korábbi nyomtatott kiadványt váltott fel. Az OCLC-hez tartozó könyvtárak állományában így alakult az e-folyóiratok címeinek katalógizálása:

- 5 cím: 0 könyvtári állomány,
- 74 cím: 1–10 könyvtári állomány,
- 17 cím: 11–20 könyvtári állomány,
- 19 cím: 21–30 könyvtári állomány,
- 12 cím: 31–40 könyvtári állomány,
- 5 cím: 41–50 könyvtári állomány,
- 4 cím: 51–60 könyvtári állomány,
- 2 cím: 61–100 könyvtári állomány,
- 0 cím: 152–570 könyvtári állomány,
- 1 cím: 571 könyvtári állomány.

Az e-folyóiratokra való hivatkozás vizsgálatakor felmerült az aggálya, vajon a kutatók használják-e vagy sem az e-folyóiratokat. A felmérés kezdetekor azt feltételezték, hogy azok a címek, amelyekről többen hallunk, és amelyeket szélesebb körben indexelnek, a leginkább hivatkozott címek. A hivatkozások legjobb mértéke az ISI hivatkozási indexek használata. A e-folyóiratok hivatkozási elemzése a *Web of Science* szolgáltatás szerint figyelemre méltó eredményeket ad. A címenkénti hivatkozások száma a következő volt:

- 36 cím: 0 hivatkozás,
- 35 cím: 1 – 5 hivatkozás,
- 14 cím: 6 – 10 hivatkozás,
- 20 cím: 11 – 25 hivatkozás,
- 12 cím: 26 – 50 hivatkozás,
- 9 cím: 51 – 100 hivatkozás,
- 9 cím: 101 – 200 hivatkozás,
- 3 cím: 201 – 500 hivatkozás,
- 3 cím: 501 – 1000 hivatkozás,
- 3 cím: 1000+ hivatkozás.

85 címre hivatkoztak 10-szer vagy kevesebbszer, 41 címre 11–100-szor, és 18-ra több mint 100-szor.

Következtetések és a további kutatások irányai

Egyre nagyobb számban publikálnak e-folyóiratokat, és a felmérés eredményei szerint mind többen fogadják el ezt a formátumot. A felmérésben azonosított e-folyóiratok kétharmadát indexelik a nagy referáló szolgáltatások, és ezek egyre határozottabban dolgozzák ki az indexelés problémáinak megoldását. A kutatók megtalálják ezeket a publikációkat, és hivatkoznak rájuk. A könyvtárak ellátják feladatukat a kutatás folyamatában azzal, hogy biztosítják az e-folyóiratok elérését katalógusaiikon keresztül. Léteznek ugyan címek, amelyeket nem jelöltek ki indexelésre egy vagy több ok miatt, ez viszont nem zárja ki, hogy a kutatók hozzáférhessenek a megfelelő cikkekhez. Két címet pl. nem indexelnek sehol, mégis gyakran hivatkoznak cikkeikre.

Jelen felmérés az e-folyóiratok cikkei indexelésének számos gondját feltárta ugyan, de felvet egyéb kérdéseket is, amelyek további feltárást igényelnek. Ilyenek:

- A könyvtárak milyen módon kompenzálják az elektronikus cikkekhez vezető elérési pontok hiányát?

- Hozzárendeltek-e hívószámokat az e-folyóiratokhoz?
- Szolgáltatják-e az ismert e-folyóiratok listáját weblapjukon?
- Melyek a kutatók használati és a használói szokásai e-folyóiratok esetében? Vajon az indexekre hagyatkoznak, vagy egyenesen a folyóirat weblapjához folyamodnak?
- Indexelik-e a cikkeket a web keresőgépei? Végezhetnek-e a kutatók téma szerinti keresést a keresőgépekkel?
- Hogyan foglalkozik a keresőgép az előfizetést igénylő folyóiratok cikkeivel?
- Milyen mértékben használnak önhivatkozásokat az e-folyóiratok? Vagy az e-folyóiratok hivatkoznak-e más e-folyóiratok cikkeire is?

Függelékek

1. táblázat. Lektorált/szerkesztett cikkeket publikáló tudományos e-folyóiratok
(<http://www.istl.org/02-summer/e-onlyTable1.htm>)
2. táblázat. Ajánlott tudományos e-folyóiratok
(<http://www.istl.org/02-summer/e-onlyTable2.htm>)
3. táblázat. Adatbázis-szolgáltatók információi
(<http://www.istl.org/02-summer/e-onlyTable3.htm>)

/LLEWELLYN, Richard D.–PELLACK, Lorraine J.–SHONROCK, Diana D.: The use of electronic-only journals in scientific research, 2002. URL: <http://www.istl.org/02-summer/refereed.html>

(Roboz Péter)

A tudományos publikációk minőségének ellenőrzése a weben

Egy *JSTOR-tanulmány* szerint a tudósok minden tudományterületen jelentős forrásnak tekintik a webet. Ma már a kezdetekhez képes viszonylag sok színvonalas dokumentum meg is található a számítógép-hálózaton. Hogyan ellenőrzik a minőséget, és miről ismeri fel a használó az értékes dokumentumokat?

A probléma nem új keletű, de a weben sokkal súlyosabban jelentkezik, mint korábban megszoktuk. A nyomtatás költségei eddig bizonyos fokig gátat vetettek a publikációáradatnak, a kiadóknak nagyon fontos szerepe volt a minőség kezdeti ellenőrzésében. A weben viszont bárkiből lehet szerző vagy kiadó.

A Cornell University munkatársai közül jó néhányan részt vesznek az Országos Természettudományi Digitális Könyvtár (National Science Digital Library = NSDL) létrehozásában, amely a természettudományok oktatását fogja segíteni. A források válogatása, amelyet most végeznek, számos tanulsággal járt a minőséget illetően.

Lektorálás

A minőségről hagyományosan úgy alkotnak véleményyt, hogy a publikációt mások szemügyre veszik: a tudományág más szakemberei lektorálják (peer review), a szerkesztők átolvassák, a könyvtárosok kiválasztják. A weben viszont annyi dokumentum van, hogy annak csak egy részét lehet áttekinteni, a web információtartalmának legnagyobb részét nem vetik alá ilyen ellenőrzésnek.

A lektorálást általában önkéntesek végzik, de a kiadónak meglepően sokba kerül az egész folyamat adminisztrálása. A tudományos kiadók adatai szerint ezek a költségek publikált cikkenként 500-1000 dollárt is kitehetnek. (És ami még furcsább: többbe kerül egy cikket elutasítani, mint elfogadni.) Az NSDL-ben azt szorgalmazzák, hogy csak a szakértők által kiválasztott dokumentumok kerüljenek bele.

A lektorálást egyfajta aranyvalutának tekintik. A *Journal of the ACM*, az elméleti számítógéptudomány egyik legszínvonalasabb folyóiratának rangos szerkesztőbizottsága például egy nagyra becsült tudományos társaság megbízásából tevékenykedik. Minden cikkét szakemberek olvassák el, korrigálják és minősítik. Néhány kivételtől eltekintve minden közleménye elsőrangú. Ugyanez persze nem mondható el minden lektorált folyóiratról. Csak a pedagógia területén ötezer lektorált folyóirat jelenik meg, a közlemények minősége viszont meglehetősen egyenetlen.

A lektorálással az is a gond, hogy sokféle kutatást nem is tud hitelesíteni. A *Journal of the ACM* matematikáról szól. A lektorok ezért anélkül tudják a közlemények pontosságát ellenőrizni, hogy más publikált forrásokon kívüli bizonyítékokat kellene keresniük. Mindez azonban nem lehetséges a kísérleti területeken. Például, ha valaki publikált adatok elemzésére és azok alapján statisztikai hipotézis felállítására vállalkozik, később azzal szembesülhet, hogy a kiinduló adatok körül (amelyek egyébként egy elismert, lektorált folyóiratból származtak) valami nem volt rendben.